

ZOLA MINT SZOCZIOLÓGUS.

FELOLVASTATOTT A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI TÁRSASÁG F. ÉVI
NOVEMBER HÓ 14. ÜLÉSÉN.

Midőn a t. Társaság megtisztelő megbízásának eleget téve, *Zoláról*, mint szociológusról akarok beszélni, nem egy önkényes, ráerőszakolt szempontból tekintem az ő működését, hanem egy olyanból, melyet ő maga pályája irányító elvének tekintett. Sőt azt lehet mondani, hogy *Zola* magát egyenesen szociológusnak tartotta és abban a meggyőződésben élt, hogy azt, a mi benne új, nagyszabású és megtermékenyítő az által érte el, hogy az elbeszélő költő régi tisztjét a szociológus munkájával cserélte fel.

Maga mondja ezt, félremagyarázhatlan világossággal:

» .....Így csinálunk mi gyakorlati szociológiát és a mi munkánk segítségére van a politikai és a közgazdasági tudományoknak. Nem ismerek, ismétlem, sem nemesebb munkát, sem szélesebb körre ható eredményt. A jónak és a rossznak ura lenni, szabályozni az életet, szabályozni a társadalmat, megoldani egymás után a szociálizmus összes problémáit, mindezek felett pedig az igazságosságnak szilárd alapokat építeni, megoldván a tapasztalat útján a kriminalitás kérdéseit: nemde, ez annyit tesz, mint az emberi munka leghasznosabb és legerkölcsösebb napszamosai lenni?«

» .....Ha az orvostanból, mely mesterség volt, tudomány lett, miért ne válhatnék az irodalomból is tudomány a kísérleti módszer segítségével?«

(*Zola: Le roman experimental* 24. és 30. oldal.)

Claude *Bernard*, a nagy természettudósnak a *kísérleti orvosi tudományról* írt bevezetésében új iránya összes alkat-elemeit, feladatait, programját feltalálja úgy annyira, hogy többnyire csak az orvostudomány szót kell a regényével felcserélnie.

A kísérletezés emelte fel az orvostant a tudomány magaslatára, a regény is benne találja újjászületését. A mint az orvos az élő organizmuson tesz megfigyeléseket, nyomozza ki bizonyos okok pontos hatásait, keresi a betegségek okait, belegázolva ezekért vérbe, szennybe, hogy így azokat feltalálva, a bajokat megszüntethesse: egészen úgy a modern regényíró bizonyos körülmények hatásait kutatja bizonyos emberekre, »az emberi tünetények mehanizmusát« keresi, »a szellemi és érzéki jelenségek gépezetét, úgy a hogy azt a fiziológia megmagyarázza, az átöröklés és a környező jelenségek hatása alatt«, megmutatva »az élő embert a társadalmi milieu-ben, melyet ő maga teremtett meg, a melyet mindennap változtat és a melynek közepette saját részéről is állandó átalakuláson megy keresztül.« Itt van a nagy feladat: kutatni a társadalom munkáját az egyénen és az egyénét a társadalmon: »behatolni a dolgok okaiba, hogy azok felett uralomra jussunk és azokat engedelmes gépek szerepére juttassuk.«

Minek folytatnám?

A modern szociológia összes problémája, minden törekvése itt van. Más következtetésre nem juthatunk ezek után, mint arra, hogy Zola a regényíró munkáját a társadalmi tudományok részének tartja.

A regény tehát az új iskola szerint megszünt elméletben is irodalmi műfaj lenni, a tudomány birodalmának kapuját sikerrel ostromolta meg, »hála a kísérleti módszernek, egy tudomány« lett.

Minő alapokon állanak a regény igényei a tudomány tekintetében? van e joga maga számára ilyeneket vindikálni? ez az első kérdés, a mire válaszolnunk kell.

Hogy a szorosabb értelemben vett természettudományok, melyekkel ő magát együttműködőnek mondja, ilyen igényeket nem ismerhetnek el, az kétségtelen.

A szorosabb értelemben vett természettudományoknak (fizika, kémia, fiziológia stb.) az a sajátsága, mely őket más tudományoktól elválasztja az, hogy kísérleteiket *tényleg* végrehajtják. Ebben van épen vezető helyzetüknek titka. Valóságos tények, melyeket valóságos tárgyakon vagy organizmusokon

észlelnék, a ható okok pontos, előre és a kísérletező tetszése szerint megszabott arányokban való működtetése mellett.

Nyilvánvaló, hogy a regény a tudomány ezen birodalmában működési kört nem követelhet magának. Nem ilyen egyszerű a felelet arra a kérdésre, nem osztozhatik-e tényleg a regény a tágabb értelemben vett természettudományok azon ágaiival, melyeket *társadalomtudományoknak* nevezünk és a melyek épen a szűkebb értelemben vett természettudományok eredményei következtében és azok hatása alatt váltak a metafizikai töprengésekből vagy a dogmatikai szörszálhasogatásokból természettörvényeket nyomozókká, vagyis tudományyá?

A szociológiában és különböző ágaiiban (közgazdaság, erkölcsstan, politika, állam- és jogbölcsezet stb.) a szociológus által közvetlenül és tetszése szerint végrehajtható kísérlet nem létezik. Tényekben és eseménykomplexumokban magának kell kihámozni az azokat előidéző okokat vagy a természettudományi igazságokból levont dedukcióinak igazolását keresni a tényekben. Kutatási köre a szűkebb értelemben vett természettudományinál végtelenül bonyolultabb lévén, pozitív eredményei ritkábbak. De a természettudományok eredményei és módszerei segélyével több téren ő is pozitív eredményekhez jutott el (különösen a közgazdaságban) vagy legalább új igazságok felfedezése reményével dolgozik, a melyekre — talán egy igen messze jövőben — a társadalmi törvényhozást alapítani fog lehetni, mint a milyen biztossággal lehet már most is bizonyos szerek hatását az egyéni organizmusra meghatározni.

Vajjon a regény nem követelhet-e magának részt a társadalmi tudományok e munkájában, más szavakkal: nem gyarápíthatja-e ő is maga részéről, saját eszközeivel, ezen tudományágak eredményeit? Erre a kérdésre, azt hiszszük, csak nemmel válaszolhatunk.

Ezt az álláspontunkat általános elemzés helyett talán meggyőzőbben igazolhatjuk, ha egy gyakorlati esetből indulunk ki.

Egy szociológus (*Malthus*) megállapította a népesedés törvényeit. Biológiai, statisztikai, történelmi adatokkal támogatta azt a véleményét, hogy a népesség gyorsabban szaporodik, mint az ellátásra szükséges javak. Ebből a tanából számos nagy horderejű gyakorlati és politikai tanulságot vont le.

Nem bocsátkozva bele annak vizsgálatába, (a mi nem ide tartozik), hogy mennyire bír e tan tudományos értékkel, egyszerűen felvetjük a kérdést, tekinthető-e *Zola* »*Fecondité*«-ja

melyben *Malthussal* egy homlokegyenest ellenkező tant vizs keresztül ama közgazdasági tantétel hiteles és komoly, tudományszerű czáfolatának? Megczáfolta e *Zola Malthust* az által, hogy hőse a termékeny Mathieu Froment, az ő csodálatosan szapora nemzetségével legyőzi és meghódítja a kevésbbé szapora vagy az utódok produkálásától tartózkodó családokat?

Semmiképen. Miért? Mert a tömegjelenségek törvényeit egyes esetekkel (még ha azok a való életből is volnának véve, a mihez a regényben mindig kétség fér) sem dokumentálni, sem megczáfolni nem lehet. S minthogy a regény, a meddig egyáltalán megmarad regénynek, mindig csak egy aránylag igen csekély kör életét tüntetheti fel, mondhatjuk, hogy már magánál *műfaji természeténél* fogva ilyen feladatra nem alkalmas.

Különben erre a kérdésre *a priori* is nimmel felelhettünk volna az esztétikai és tudományos alkotások állandó, biológiai törvényeken nyugvó belső ellentétéből, a mi nem azt jelenti, hogy az esztétikai hatásnak nem lehetnek tudományos elemei, hanem azt, hogy az esztétikai célzatú termék nem lehet egyszerűsmind tudományt kutató.

Tegyük fel, hogy az átöröklés törvényét nem ismertük volna, vájjon tekintené-e valaki a *Rougon-Macquart-cziklust*, a hol ez a törvény hatása a regény alakjaira a legapróbb részletekig ki van mutatva, az átöröklés törvénye tudományos beigazolásának? Ha így volna, a *Spencer-Weismann-féle* nagy vita már rég eldöntött volna.

Ezek szerint a társadalomtudományok a regény tudományos igényeit a maguk részéről ép oly határozottan visszautasítják, mint a szűkebb értelemben vett természettudományok; *Zola* elmélete tehát alapjában hamis, az esztétikai, a tudományos és a politikai szempontok összekeverésén alapszik.*

Ha így a *Zola* tudományos aspirációit sikertelenségnek kell tartanom, ha élete hatalmas munkája a társadalmi tudomány számára egyetlen új törvényt vagy megismerést sem hozott, — mert nem hozhatott a költészet ilyen célra való belső képességé folytán — ez nem jelenti azt, hogy munkája meddő lett volna oly értelemben, hogy semmit sem valósított meg abból, a mire oly lángoló lelkesedéssel törekedett.

* A fentebbi fejtegetésekben reprodukáltam azokat a gondolataimat, melyeket már egy alkalommal e lapokban megírtam s melyeket *Zola* megértéséhez elkerülhetetlenül szükségesnek látszott újra elmondani.

Ellenkezőleg: neve egy új fejlődési fok határköve lesz, nem a tudományban, de a költészetben.

A Zola működése a természettudományi világnézet hatalmas térfoglalását jelenti az esztétikai érzelmek világában.

Hogy ezt a tételt érthetőbbé tegyem, az esztétikai érzelmek természetének egyik érdekes jelenségére kell egy tekintetet vetnünk.

Az esztétikai élvezet konzervatív jellegű: régi és jól begyakorolt idegfolyamatokat feltételez. Mentől régiebbek ezek az idegfolyamatok, annál általánosabb és egyetemesebb az általuk elért hatás. Vagy más szavakkal: minél jobban közeledünk az ősi, vegetatív funkciók által keltett örömezzetekhez, annál tágabb lesz az élvezők köre, mentői inkább közeledünk az intellektuálisakhoz, annál jobban szűkül e kör.

A Goetheék általános emberie nem jelent egyebet, mint az emberiség ősi, vegetatív örömtárát, az esztétikai élvezet ezt az örök, kiapadhatatlan bányáját. A homéri énekek a legtöbb emberhez szólnak, mert a párologó lakoma, a mámorító bor, a fehérkaru asszony művészeti rajza a legtöbb emberben a legintenzívebb örömezzeteket váltja ki.

A sokkal újabb keletű intellektuális folyamatok művészeti feldolgozása már sokkal kisebb körben lesz gyönyörködhető, míg a *M. Bergeret* tudományos, passzív, kontemplatív lelkének csodálatosan mesteri rajza már csak az »intellectual«-ek kicsiny csapatában kelt örömet.

Sok, sok idő, küzdelem, munka, vér, könny és idegerő folyik el addig, míg egy új eszmeirány magának a művészet konzervatív világában utat ver. Hogy egy új szellemi irány a művészeti alkotás alkatelemévé válhasson, kell, hogy az érzelmivé erősbüljön.

Az ősi clan-szervezet borzalmas vérbosszú-költészet; a pogány istenek derült, anthropomorph világnézete; a keresztyén korszellem szigorú aszketismusa; a középkor Madonna és nő kultusza: a polgári elem hosszú küzdelme a feudalizmussal stb. mind csak akkor került bele a művészet birodalmába, ha az új irány a nagy belátók dolgozó műhelyéből kikerülve, a korszellem része lett, erős érzelmi elemekre támaszkodhatott.

És ez áll nemcsak a művészi termékek tartalmára, hanem a művész felfogására és világnézetére is.

Az anatómiai gondosság a festészetben csak akkor válik esztétikai kíváncsalmá, midőn az anatómiai ismeretek kellőleg elterjedtek s annyira megszokottakká lettek, hogy valamelyik

szerv »elrajzolása« egyenesen fájdalmat okoz a szemlélőben; a valószínűség az eseményekben és a jellemfestésben csak akkor lehet esztétikai kellékké, midőn az emberek a tövényszerűség pusztá gondolatát már *át kezdik érezni*; ép így lassú érzelmi átalakulás útján lesz az irodalom és művészet bálványimádóból theistává, theistából spiritualistává, majd dualistává és monistává.

Ebből a futó áttekintésből megérthetjük, hogy a Zola munkája, a természettudományi világnézettől megtermékenyült lelke, az emberi észbe vetett rendíthetetlen hite a költészet birodalmában is a világot a modern kutatások fényében szemlélte és magyarázta.

Tényleg, az ő poézise sokszor a szociológiai világnézet tiszta esztétikai visszhangja. Új problémák és új világnézet hatja át minden művét. Nem a Dumas-fils kis házasságtörési problémái, a jutányos bourgeois szalon-bölcsekedésekkel, hanem az élet valódi komoly problémái, melyeknek két örök móvense, mint már *Schiller* is átérezte, de művészileg ki nem fejezte: a kenyér és a szerelem. És nem véletlenség, hogy midőn korunk társadalomtudományának alapproblémája a proletariátus sorsa: a Zola múzsájában is a szociális kérdés adja meg az érzelmek és a gondolatok komor, mély és mindenütt jelenlevő alapját.

A társadalmi rend borzasztó igazságtalansága, az emberi nyomor és szenvedés orvoslása: ez képezte a Zola életének legmélyebb és legégetőbb gondolatát. S a részvétől és fájdalomtól remegő lelke egyre a bajt, ennek okait és a szabadulás eszközeit kereste.

Az előbb azt mondtam, hogy nem volt szociológus; most azt kell mondanom, hogy nem volt költő sem. A gondolkodó kategóriája ép oly kevésbé illik rá, mint a költő kategóriája. Azokból a ritka, égő, lángoló lelkekből való volt ő, kik sokkal mélyebb gondolkodók, sokkal töprengőbb elmék, semhogy a költészet színes álmvilágában megférhetnének, de viszont sokkal szenvedélyesebb temperamentumok, sokkal rajongóbb »Kampfnatur«-ok is, semhogy a gondolatok és elméletek racionális világában el tudnák oltani kiapadhatatlan szomjukat.

E mellett sokkal finomabb idegrendszerek, a tömegtől sokkal jobban félők, a napi politika nyomasztó kompromisszumlevegőjét és egyéni érdekhajszáját sokkal jobban megvetők, semhogy a politikai küzdelem lármás porondjára léphetnének. S így van az, hogy gyakran társadalmi forradalmak tűzhányója ég bennük, holott lelkük nem egyszer egy tizenhat éves leány

mimozitásával bír. Zola ezekhez a lelkekhez tartozott és talán legjobban jelölöm még szociális szerepkörüket, midőn *proféta-lelkeknek* nevezem őket. Próféták ők, kiket rendszerint a hivatásos gondolkozó ép úgy lenéz, mint a hivatásos esztétikus s mégis érzik, hogy hatalmas erőközpontok, kik az emberi lelkek millióit tartják erkölcsi bűvkörükben. Tényleg, hatásuk titkát csak az esztétikai, a filozófiai és a politikai hatások szövevényéből magyarázhatjuk meg, míg az, a ki eme hatóokok csak egyikét látja, érthetetlenül csóválja fejét csodálatos tömeghatásaik misztériumán.

A európai civilizációnak az elmúlt század másik felében három ilyen nagy profétája volt: *Ruskin, Tolstoi és Zola*. Közülök *Zola* volt a legbátrabb, a legmodernebb és a legtudományosabb gondolkodó. Átlátta, hogy bajainkat csak az eddigi fejlődés útján orvosolhatjuk, nem pedig annak romjain. Átlátta, hogy az emberiség boldogságát pusztán az emberi természet megjavulásától várni nem lehet, hanem főleg az emberi elme mindinkább fokozódó uralmától a szerves, szerves és szociális világ erői felett. Ő hitt az emberi ész egyre fokozódó erejében, hitt az emberi munka egyre fokozódó gyümölcsöségében; s modern történelmünk jegeczesedési középontja, a *gép*, nem mint ellenséges, daemóni erő állt előtte, miként *Ruskin* és *Tolstoi* előtt, hanem mint az ember végleges felszabadulásának eszköze. S bár sokat nem látott a társadalmi fejlődés menetéből, bár korunk legjellemzőbb áramlatát, a szociáлизmust teljesen megérteni nem tudta, mégis egészben véve hitte és vallotta mindazt, a mit a természettudományi világnézet emberei a társadalmi fejlődés kérdéseiben hisznek és vallanak.

A világ tudományos szemlélete, a misztikus és teológikus momentumok száműzése irodalmi műben még sohasem volt olyan teljes, mint a *Zola* költészetében. Ezért sütötték rá ellenségei az immoralitás bélyegét, daczára annak, hogy az ember-szeretet soha íróban még nem lángolt nagyobb melegséggel, úgy, hogy *Anatole France* teljes joggal látta szerfelett kifejlett erkölcsi érzékében a *Zola* költészetének egyik legjobban kidomborodó jellemvonását. Egy tétel, melyet *Wildner* Ödön társam ép az előbb oly fényesen megvédelmezett.

Persze, a nyárspolgár-moralisták az erkölcsöt mindig csak a nemi-erkölcs siralmas perspektívájából látják és elfeledik, hogy annak szabályai a társadalom erkölcsi körének csak egy kis részét teszik ki.

De még ebből a perspektívából is mennyi a hipokrizis!!

Kezdve *Lesbos* perverz dalnoknőjétől, át a *Horatius* osztálygőgös kicsapongásain, le a legundokabb paiderasztiáig, ezek az erkölcsbírák nem botránkoznak meg (talán mert a szerelmi nuditásokat időmértékes sorokban skandalizálják), ha az ú. n. klasszikusokról van szó; vagy akkor sem, ha a Paul *Bourget* arisztokrata boudoirjainak misztikus és hisztérikus házasságtöréseiről van szó: de egyszeriben orrukat fintorgatják és a piszokban turkálásról sopánkodnak, ha valaki a proletariátus tragikus nemi életét leplezi le.

Nem szeretném, ha félreértenének. Nem esztétikai tetszésemet fejeztem ki ebben az ítéletben. Ellenkezőleg, e tekintetben teljes mértékben osztom *Wildner* Ödön társam komoly esztétikai aggályait; csak azt akartam megállapítani, hogy az uralkodóosztály regényének nincs semmi joga a proletariátus regényének erkölcsi tekintetben szemrehányást tenni.

Egyáltalán Zola Emilt, mint minden nagy társadalmi úttörőt, egész életében az uralkodó társadalom gyanúsítása, rágalma és kicsinylése kísérte. A hangulat vele szemben csak akkor változott meg, midőn a »*J'accuse*«-el megszerezte a polgári társadalom egy tetemes részének rokonszenvét, a feudális és a klerikális körökkel szemben az igazság védelmére kelve.

Hogy egész élete millió meg millió ember igazságos ügyének volt szentelve, ezek a körök nem vették észre; de hőssé lett, midőn csak egyszer sikra szállt egyetlen polgár érdekében, a polgári jogrend feudális maradványainak igazságtalansága ellen. Az angol sajtó nyíltan elmondta ezt nekrológjaiban. A *l'affaire* többet nyomott előtte, mint egy egész élet irodalmi és művészeti munkája. A *l'affaire* és Zola egy lett, holott az hatalmas életének és kulturmissziójának csak egy lényegtelen — bár jellemző és lelkinagyságát dokumentáló — epizódja volt.

A szociológusok hibája és erénye, hogy minden tényben és jelenségben annak hatását és eredményét keresik.

Én sem zárhatom be ezt az igénytelen megemlékezést a nélkül, hogy mai összefüggésünk szimptomatikus jelentőségére ne figyelmeztessenek.

Az, a mi minket összehozott — képmutatás volna eltagadni — nemcsak pusztán tudományos és irodalmi érdeklődés volt, hanem a hála és a kegyelet az elhunyt iránt.

A *Dante* nagy sejtelme, a jó emberek nemzetközi együvértartozásáról mindinkább valósággá válik. Az emberiség organikus

egysége sohasem volt teljesebb, mint jelenleg. Az, a ki ma — bárhol a földön — az emberi szabadságért és boldogságért küzd, nemcsak nemzete, de az egész emberiség ügyét szolgálja.

Ezt éreztük át ma mi is, elgondolkozva ama férfiú tanulságos élete felett, ki az *emberi szolidaritás* érzelmének profétája volt.

És ítéletünket ebben a végkonklúzióban foglalhatjuk róla össze (melyet, erős a hitem, a jövő történetírója sem fog megváltoztatni):

A XIX. század művészetében nem volt senki, a ki az emberi szolidaritás érzelmét több lelkesedéssel, nagyobb kitartással és áthatóbb sikerrel terjesztette volna, mint Zola.

Jászi Oszkár.